

Bảo tồn Khu di tích Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội trong bối cảnh phát triển đô thị

TS. ĐẶNG VĂN BÀI*

1- Nhận diện giá trị nhằm nâng tầm "thương hiệu" của Khu di tích Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội

Luật Di sản văn hoá và hồ sơ khoa học về Khu di tích Trung tâm Hoàng thành Thăng Long- Hà Nội là cơ sở pháp lý và khoa học để xác định các mặt giá trị tiêu biểu của khu di tích.

Luật di sản văn hoá đã đưa ra định nghĩa tổng quát về di tích lịch sử - văn hoá như sau: "di tích lịch sử - văn hoá là công trình xây dựng, địa điểm và các di vật, cổ vật, bảo vật quốc gia thuộc công trình, địa điểm đó có giá trị lịch sử, văn hoá, khoa học" (khoản 3 Điều 4). Đồng thời, Điều 28 của Luật còn đưa ra hệ thống các tiêu chí xác định di tích lịch sử - văn hoá:

- a) Công trình xây dựng, địa điểm gắn với sự kiện lịch sử tiêu biểu trong quá trình dựng nước và giữ nước;
- b) Công trình xây dựng, địa điểm gắn với thân thế và sự nghiệp của anh hùng dân tộc, danh nhân của đất nước;
- c) Công trình xây dựng, địa điểm gắn với sự kiện lịch sử tiêu biểu của các thời kỳ cách mạng, kháng chiến;
- d) Địa điểm có giá trị tiêu biểu về khảo cổ;
- đ) Quần thể các công trình kiến trúc hoặc công trình kiến trúc đơn lẻ có giá trị tiêu biểu về kiến trúc, nghệ thuật của một hoặc nhiều giai đoạn lịch sử.

Khi tiếp cận với hồ sơ khoa học của khu di tích "Thành cổ Hà Nội" do Sở Văn hoá, Thể

thao và Du lịch Hà Nội trình Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch, Báo cáo khoa học "Kết quả khai quật khu di tích khảo cổ học tại 18 Hoàng Diệu" do Viện Khoa học xã hội và nhân văn trình Thủ tướng Chính phủ, cũng như bản vẽ và ảnh chụp các di vật phát hiện trong quá trình khai quật, đặc biệt là khi quan sát di chỉ khảo cổ ngay tại thực địa, tôi đã vô cùng ngạc nhiên nhận ra rằng: Khu di tích Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội hội tụ tất cả 5 tiêu chí để xác định một di tích lịch sử - văn hoá quốc gia - Trong khi yêu cầu đặt ra là, các đối tượng chỉ cần đảm bảo có 1 trong 5 tiêu chí thì đã đủ điều kiện được xếp hạng là di tích lịch sử - văn hoá. Có thể khẳng định, đây là trường hợp hy hữu, nếu không nói là duy nhất, mà tôi đã từng gặp trong suốt gần 40 năm công tác trong lĩnh vực di sản văn hoá ở Việt Nam. Cũng chính vì những lý do nêu trên, ngày 28/12/2007 Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch đã có quyết định số 16/2007/QĐ-BVHTTDL xếp hạng Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội (bao gồm di tích Thành cổ Hà Nội và di tích khảo cổ học tại 18 Hoàng Diệu) là di tích lịch sử và kiến trúc nghệ thuật cấp quốc gia.

Đối chiếu với những quy định trong Nghị định số 92/2002/NĐ-CP, ngày 11/11/2002 của Chính phủ, phần hướng dẫn xếp hạng di tích quốc gia đặc biệt, ta cũng dễ nhận thấy những giá trị đa dạng và tiêu biểu của khu di sản nói trên. Theo Nghị định này, di tích quốc gia đặc biệt là "công trình xây dựng, địa điểm gắn với những sự kiện đánh dấu bước chuyển biến đặc biệt quan trọng của lịch sử dân tộc hoặc gắn với

* CỤC TRƯỞNG
CỤC DI SẢN VĂN HOÁ

anh hùng dân tộc và danh nhân tiêu biểu có ảnh hưởng to lớn đối với tiến trình lịch sử dân tộc" (mục a, Khoản 3, Điều 14, Nghị định 92). Do một thời gian dài Thăng Long rồi Hà Nội liên tục là kinh đô của các triều đại phong kiến và Thủ đô của Nước Việt Nam mới, nên khu di sản này tất yếu phải liên quan trực tiếp, là chứng nhân cho các sự kiện lịch sử quan trọng của đất nước, là địa điểm lưu niệm gắn với cuộc đời, thân thế sự nghiệp của nhiều vị anh hùng, hào kiệt của quốc gia. Xin đơn cử một số trường hợp tiêu biểu:

Thứ nhất, nơi đây đã từng diễn ra các sự kiện lịch sử đánh dấu những bước chuyển biến quan trọng của lịch sử dân tộc như: sự kiện dời đô từ Hoa Lư ra Thăng Long; sự kiện Tổng khởi nghĩa giành chính quyền trong Cách mạng Tháng Tám và Bác Hồ đọc Tuyên ngôn độc lập tại Quảng trường Ba Đình ngày 2/9/1945; sự kiện nhân dân Thủ đô xuống đường chào đón đoàn quân giải phóng trở về tiếp quản Hà Nội (tháng 10/1954); sự kiện cả nước ta hân hoan chào mừng ngày giải phóng miền Nam, đất nước hoàn toàn thống nhất - 30/4/1975...

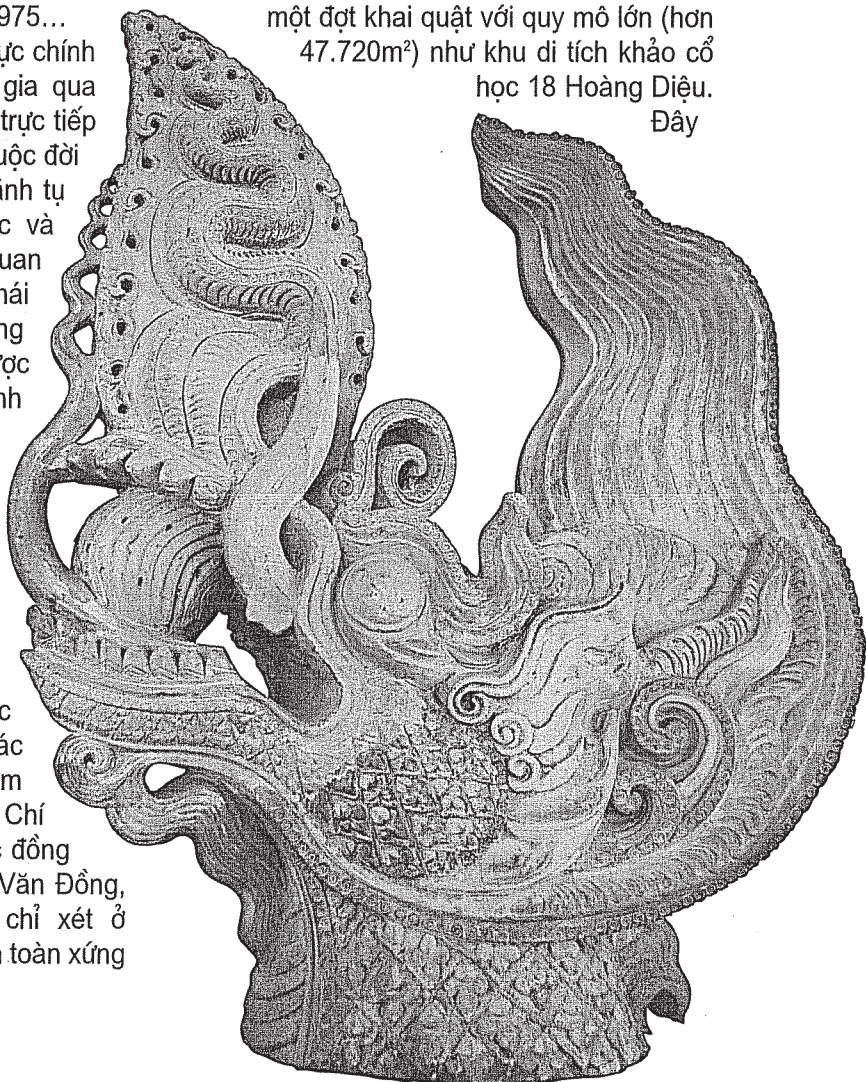
Thứ hai, ở nơi trung tâm quyền lực chính trị, kinh tế và văn hoá của quốc gia qua nhiều thời kỳ lịch sử, khu di tích đã trực tiếp gắn bó với thân thế, sự nghiệp và cuộc đời của nhiều vị vua đầu triều, nhiều lãnh tụ cao cấp, nhiều anh hùng dân tộc và nhiều sự kiện lịch sử đặc biệt quan trọng của đất nước như: Vua Lý Thái Tổ với Chiếu dời đô lịch sử; Lý Thường Kiệt; Trần Hưng Đạo (Người đã được nhân dân ta vinh danh là Đức thánh Trần) với "Hịch tướng sĩ" hào hùng; Lê Lợi và Nguyễn Trãi với Hội thề Đông Quan và "Bình Ngô đại cáo" vang dội non sông. Nằm trong khu vực đặt trụ sở của các cơ quan quyền lực cao nhất của Nước Việt Nam mới (trụ sở của Trung ương Đảng, Quốc hội, Nhà nước và Chính phủ), nên khu di sản cũng được chứng kiến các hoạt động của các nhân vật lịch sử lỗi lạc của Việt Nam thời kỳ hiện đại như: Chủ tịch Hồ Chí Minh, Chủ tịch Tôn Đức Thắng, các đồng chí Lê Duẩn, Trường Chinh, Phạm Văn Đồng, Võ Nguyên Giáp.v.v.... Rõ ràng, chỉ xét ở phương diện này, khu di sản đã hoàn toàn xứng

đáng là khu di tích lưu niệm danh nhân lớn nhất của Việt Nam.

Tiếp cận từ góc độ di sản kiến trúc đô thị, chắc chắn Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội luôn là một bộ phận kiến trúc quan trọng nhất trong tổng thể quy hoạch xây dựng của kinh đô xưa và Thủ đô Hà Nội hôm nay. Như vậy, từ góc độ xem xét tiêu chí của di tích quốc gia đặc biệt, khu di sản có ý nghĩa lớn vì nó góp phần quan trọng làm nên diện mạo kiến trúc của đô thị, đánh dấu được các giai đoạn phát triển cơ bản của kiến trúc đô thị Thăng Long xưa và Hà Nội ngày nay (mục b, Khoản 3, Điều 14, Nghị định 92).

Với tư cách di tích khảo cổ học, địa điểm khảo cổ tại 18 Hoàng Diệu - Hà Nội đã phát lộ hàng triệu di vật, cổ vật, bảo vật quốc gia và dấu ấn nền móng kiến trúc cho phép các nhà khảo cổ nghiên cứu kỹ thuật xây dựng đô thị và cung điện ở các giai đoạn phát triển kiến trúc từ thời kỳ Đại La, qua các triều đại Lý, Trần, Lê, Nguyễn, đến thời kỳ cận đại.v.v. Đặc biệt, từ trước đến nay, chúng ta chưa bao giờ tổ chức một đợt khai quật với quy mô lớn (hơn 47.720m²) như khu di tích khảo cổ học 18 Hoàng Diệu.

Đây

cũng là trường hợp hy hữu, một di tích khảo cổ học đã thu hút được sự chú ý của dư luận rộng rãi trong toàn xã hội, đặc biệt là còn nhận được sự quan tâm của các đồng chí lãnh đạo cao nhất của Đảng và Nhà nước. Bộ Chính trị và Chính phủ đã có nhiều cuộc họp nghe Viện Khoa học xã hội và nhân văn, Bộ Xây dựng và Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch báo cáo kết quả nghiên cứu và đề xuất các phương án bảo vệ và phát huy giá trị. Đó cũng là một tiêu chí xác định giá trị đặc biệt quan trọng của khu di tích này (khoản 3, Điều 14, Nghị định 92).

Những phân tích và chứng cứ đưa ra trên đây cho phép chúng ta đi tới kết luận: Cần xây dựng hồ sơ trình Thủ tướng Chính phủ quyết định nâng cấp xếp hạng di tích Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội từ di tích quốc gia thành di tích quốc gia đặc biệt.

Trong quá trình xây dựng hồ sơ trình UNESCO công nhận di tích Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội của Việt Nam là di sản văn hoá thế giới, Cục Di sản văn hoá, Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch đã được tham gia nhiều hội thảo khoa học trong nước và quốc tế; trao đổi, tranh luận với các nhà sử học, khảo cổ học, các kiến trúc sư và các nhà quản lý về giá trị nổi bật của khu di sản này. Chúng tôi đã căn cứ vào khuyến nghị của các chuyên gia quốc tế có uy tín và kinh nghiệm do UNESCO cử vào giúp Việt Nam xây dựng hồ sơ di sản và trên cơ sở tổ chức những cuộc trao đổi nghiêm túc giữa

các chuyên gia đầu ngành thuộc nhiều lĩnh vực có liên quan, thống nhất với Viện Khảo cổ học thuộc Viện Khoa học xã hội và nhân văn lựa chọn các tiêu chí II, III và VI để phân tích làm rõ những giá trị nổi bật toàn cầu của khu di sản nói trên. Trong hồ sơ đề cử di sản trình UNESCO, chúng ta đã khẳng định: Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội mang trong mình những giá trị nổi bật toàn cầu. Bởi tại đây, liên tục trong hơn một thiên niên kỷ là nơi giao thoa các giá trị nhân văn của nền nghệ thuật kiến trúc, kỹ thuật xây dựng, quy hoạch đô thị các công trình điêu khắc nghệ thuật kỳ vĩ và nghệ thuật tạo dựng cảnh quan. Đây là trung tâm quyền lực của vùng châu thổ sông Hồng và của cả đất nước Việt Nam trong hơn một ngàn năm lịch sử, và là một minh chứng có một không hai về sự tiến hoá của nền văn minh dân tộc Việt Nam trong lịch sử phát triển của một nhà nước quân chủ vùng Đông Nam Á và Đông Á. Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội là nơi ghi đậm dấu ấn những giá trị biểu đạt văn hoá, giá trị truyền thống và những sự kiện mang tầm vóc ý nghĩa toàn cầu¹.

Kinh nghiệm của Việt Nam và quốc tế cho thấy, các di tích được nâng tầm "thương hiệu" từ cấp quốc gia thành di tích quốc gia đặc biệt, nhất là khi được UNESCO công nhận là di sản văn hoá và thiên nhiên thế giới, đều có những chuyển biến tích cực cả về nội dung lẫn hình thức các hoạt động bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hoá. Trước hết, các di tích đó được Nhà nước quan tâm đầu tư kinh phí tu bổ, tôn tạo thông qua các dự án lớn trong chương trình mục tiêu quốc gia về văn hoá; cá biệt có những di tích còn được tu bổ, tôn tạo theo các dự án đầu tư bằng nguồn vốn hỗ trợ phát triển của Thủ tướng Chính phủ như: Khu di tích Đền Hùng - Phú Thọ, Khu di tích Cố đô Hoa Lư - Ninh Bình.v.v... Mặt khác, sau khi được công nhận là di sản văn hoá và thiên nhiên thế giới, được đầu tư tu bổ và tôn tạo theo những quy hoạch tổng thể và dự án hoàn chỉnh, các di sản đều trở thành những điểm du lịch hấp dẫn đối với đông đảo du khách trong nước và quốc tế.

Tóm lại, trong trường hợp đang bàn, việc

nâng tầm "thương hiệu" của di sản văn hoá cần được nhìn nhận như là một trong những giải pháp nhằm tôn vinh và bảo tồn. Khu Trung tâm Hoàng Thành Thăng Long - Hà Nội. Và, hi vọng trong một tương lai gần, khu di sản này sẽ được Thủ tướng Chính phủ quyết định xếp hạng là di tích quốc gia đặc biệt và UNESCO xem xét quyết định ghi vào danh mục di sản văn hoá thế giới.

2- Bảo tồn khu di sản trong bối cảnh phát triển đô thị của Hà Nội

2.1- Trong bối cảnh đô thị hoá của Hà Nội, vị trí của khu di sản cũng đặt ra yêu cầu phải có phương pháp tiếp cận tổng hợp mang tính liên ngành khi bàn về vấn đề bảo tồn và phát huy giá trị di tích Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội. Khu di sản nằm ngay trong khu vực Quảng trường Ba Đình lịch sử - Trung tâm chính trị, nơi tập trung quyền lực chính trị, quân sự và hành chính của Việt Nam, do đó, khu di sản có không gian liên thông với nhiều công trình kiến trúc và văn hoá quan trọng ở Hà Nội như: Lăng Chủ tịch Hồ Chí Minh, trụ sở các cơ quan đầu não của Đảng và Nhà nước (trụ sở Văn phòng Trung ương Đảng, Văn phòng Chủ tịch nước, Văn phòng Chính phủ và trong tương lai, là trụ sở của Quốc hội Nước Cộng hoà Xã hội Chủ nghĩa Việt Nam), Bảo tàng Hồ Chí Minh và Khu di tích Chủ tịch Hồ Chí Minh tại Phủ Chủ tịch, Bộ Ngoại giao và Bộ Quốc phòng.v.v... Trong quá trình lịch sử hàng ngàn năm và hiện tại, khu vực Quảng trường Ba Đình luôn là một quần thể kiến trúc hoàn chỉnh, đồng thời là một bộ phận cấu thành rất quan trọng của cơ cấu không gian đô thị Thăng Long - Hà Nội. Bởi vậy, giải pháp bảo tồn khu di sản không được phép phá vỡ tính hoàn chỉnh trong diện mạo kiến trúc khu vực Quảng trường Ba Đình, ngược lại, cần phải hoà nhập như là một thành tố gắn bó hữu cơ, không thể tách rời toàn bộ không gian tượng trưng cho thể chế quyền lực quốc gia, góp phần làm cho quần thể kiến trúc của khu vực càng hoàn chỉnh hơn về mặt cơ cấu và kiến trúc nghệ thuật.

Mặt khác, quy hoạch khu vực Trung tâm chính trị - văn hoá Ba Đình cũng tạo ra những điều kiện thuận lợi và cần thiết cho việc bảo tồn khu di sản (Khu trung tâm chính trị - văn hoá Ba Đình đã có quy hoạch kiến trúc chi tiết, được Thủ tướng Chính phủ phê duyệt, có khống chế quy mô về chiều cao các toà nhà, nên không

gây áp lực về kiến trúc và giảm thiểu sức ép do phát triển và thương mại hoá đến mức độ thấp nhất, nhưng lại đặt ra những yêu cầu khắt khe về nhiều mặt đối với những công trình xây dựng mới phục vụ nhu cầu bảo tồn khu di sản.

2.2- Trong quyết định phê duyệt "Quy hoạch tổng thể bảo tồn và phát huy giá trị di tích lịch sử - văn hoá và danh lam thắng cảnh đến năm 2020", Bộ trưởng Bộ Văn hoá - Thông tin, nay là Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch, đã khẳng định quan điểm bảo tồn di sản: "Việc bảo tồn và phát huy giá trị các di tích lịch sử - văn hoá và danh lam thắng cảnh (sau đây gọi là di tích) phải bảo đảm tính trung thực của lịch sử hình thành các di tích, không được làm sai lệch các giá trị và đặc điểm vốn có của di tích, phải giữ gìn nguyên vẹn, không làm biến đổi những yếu tố cấu thành của di tích, đảm bảo tính nguyên gốc của di tích". Chúng tôi nghĩ rằng, đây cũng chính là quan điểm cơ bản cần được quán triệt khi đề xuất các phương án bảo tồn di tích Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội. Ở đây, tính nguyên gốc cần được xem xét ở nhiều khía cạnh:

- Yếu tố nguyên gốc liên quan tới niên đại khởi dựng, nguồn gốc sáng tạo ban đầu (có thể từ trước thế kỷ X).

- Yếu tố nguyên gốc gắn với công năng sử dụng (phục vụ các hoạt động trong cung đình) trước đây.

- Yếu tố nguyên gốc liên quan tới quá trình liên tục phát triển từ khi hình thành và không ngừng hoàn chỉnh để đạt tới đỉnh cao giá trị kiến trúc - nghệ thuật, độ tinh xảo trong kỹ thuật chế tác, cách thức xử lý nền móng v.v... (giai đoạn Lý, Trần, Lê...)

- Yếu tố nguyên gốc mang tính đại diện tiêu biểu cho từng giai đoạn lịch sử, phong cách kiến trúc, bản sắc dân tộc và yếu tố nguyên gốc là duy nhất quý hiếm, độc bản (lần đầu được phát hiện hoặc không thể có ở bất kỳ nơi nào khác.v.v...).

Khu di tích Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội, về cơ bản, là một phế tích kiến trúc mang tính chất khảo cổ học với quy mô khá rộng lớn, hiện có rất ít hạng mục kiến trúc còn nguyên vẹn. Đặc tính đó đặt ra yêu cầu phải có quan điểm bảo tồn và giải pháp xử lý linh hoạt cho từng hạng mục di tích cụ thể. Kinh nghiệm quốc tế cho thấy, đối với một di tích khảo cổ tồn tại dưới dạng phế tích kiến trúc như Hoàng

thành Thăng Long - Hà Nội, người ta đã thể nghiệm và áp dụng nhiều hình thức bảo tồn. Đối với một phế tích kiến trúc mang tính chất khảo cổ có quy mô quá lớn (gần 47.000m²) như Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội, chắc chắn sẽ phải xây dựng nhà bao che có khẩu độ lớn nhằm bảo tồn di sản ngay tại thực địa làm bảo tàng ngoài trời. Đây là một trong những giải pháp khá phổ biến, đã được áp dụng ở nhiều nước trên thế giới. Nhưng chúng ta không thể và không nên xây dựng nhà bao che cho toàn bộ khu di tích, mà chỉ lựa chọn những hạng mục tiêu biểu nhất đáp ứng tiêu chí nguyên gốc phân tích ở trên để thực hiện việc này. Phần còn lại sẽ áp dụng các giải pháp đa dạng và linh hoạt hơn như: Quay phim, chụp ảnh, đo vẽ kỹ thuật làm tư liệu phục vụ nghiên cứu lâu dài; lấp cát để lưu giữ trong lòng đất, phía trên tiến hành phục dựng nhằm giới thiệu hình dáng kiến trúc; làm đông cứng rồi di chuyển về các bảo tàng để trưng bày hoặc xây dựng phòng trưng bày ngay tại di tích.v.v.

2.3- Nghiên cứu xây dựng Dự án tổng thể bảo vệ và phát huy giá trị khu di sản. Hiện chúng ta đã có cơ sở pháp lý và định hướng lớn để xây dựng Dự án tổng thể là: ý kiến kết luận của Thủ tướng Chính phủ (tại Thông báo số 98/TB-VPCP ngày 26 tháng 6 năm 2006 của Văn phòng Chính phủ) nhất trí với chủ trương bảo tồn Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội theo phương án 2 do Bộ Văn hoá - Thông tin, nay là Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch đề xuất, với nội dung như sau: "Bảo tồn lâu dài toàn bộ khu di tích Hoàng thành Thăng Long tại 18 Hoàng Diệu, gắn kết hữu cơ với Thành cổ Hà Nội thành một quần thể di tích lịch sử - văn hoá để phát huy lâu dài. Lựa chọn để giữ một số vị trí có các di tích quan trọng, tiêu biểu, đặc sắc nhất trong các hố khai quật để bảo tồn nguyên trạng làm bảo tàng tại chỗ, kết hợp với trưng bày hiện vật, mô hình dấu tích kiến trúc của tất cả các hố khai quật và các tư liệu liên quan. Những hố khai quật còn lại sẽ lấp cát để bảo tồn tại chỗ lâu dài, khi cần thiết và có điều kiện có thể khai quật trở lại để nghiên cứu bảo tồn tại chỗ".

Đặng Văn Bài: *Bảo tồn di tích Khu Trung tâm...*

Để thực thi được phương án do Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch đề xuất, Dự án tổng thể bảo tồn khu di sản phải tạo được sự liên kết các không gian kiến trúc khu vực ở nhiều cấp độ khác nhau:

- Tạo dựng không gian của một công viên lịch sử - văn hoá như một bộ phận hữu cơ trong chính thể kiến trúc của Trung tâm chính trị - văn hoá Ba Đình.

- Gắn kết di tích khảo cổ tại 18 Hoàng Diệu với Thành cổ Hà Nội thành một di tích hoàn chỉnh - là Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội như tên gọi trong hồ sơ đề cử di sản văn hoá thế giới.

- Thiết lập sự liên thông về không gian và hài hoà về mặt kiến trúc giữa di tích khảo cổ học tại 18 Hoàng Diệu với trụ sở của Quốc hội trong tương lai, nhằm tạo ra một số không gian chung cho cả hai công trình như: sân vườn, bãi đỗ xe, các loại hình dịch vụ...

Việt Nam chưa có nhiều kinh nghiệm bảo tồn, tôn tạo một di tích khảo cổ - phế tích kiến trúc quy mô lớn như di tích Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội, nhất là khi di tích này lại nằm ngay tại Trung tâm chính trị - văn hoá quan trọng của Thủ đô, với mật độ dày đặc các công trình kiến trúc quan trọng hàng đầu của đất nước, trong đó đại bộ phận (các công trình kiến trúc) đều ít nhiều có tính đại diện và tiêu biểu. Vì thế, chắc chắn chúng ta phải thiết lập cơ chế phối hợp liên ngành và hợp tác quốc tế để xây dựng Dự án tổng thể tương đối hợp lý và xác định các phương án bảo tồn di sản văn hoá đặc biệt quan trọng này trong bối cảnh phát triển đô thị của Hà Nội./.

D.V.B

Chú thích:

1- Hồ sơ đề cử di sản văn hoá thế giới "Khu Trung tâm Hoàng thành Thăng Long - Hà Nội", Tài liệu của Trung tâm bảo tồn khu di tích Cổ Loa - thành cổ Hà Nội, trang 72.

DR. ĐẶNG VĂN BÀI: CONSERVATION OF THĂNG LONG - HÀ NỘI ANCIENT CITADEL IN THE CONTEXT OF URBAN DEVELOPMENT

By identifying outstanding values of Thăng Long - Hà Nội Ancient Citadel, the author proposes some principal directives and solutions to safeguard and promote its values in order to inscribe the Citadel into the Special National Monument List, and to submit to UNESCO for inscription into the World Cultural Heritage List.